

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ

ТАВРІЙСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені В. І. Вернадського

Серія «Психологія»

Том 32 (71). № 3, 2021

КИЇВ
2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Психологія

Том 32 (71) № 3 2021

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Поджію Т.Ю. АНАЛІЗ ПСИХОДІАГНОСТИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	88
Ткачишина О.Р. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ.....	93

ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

Бровченко А.К., Нежуга А.В., Хижняк М.В. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ МОЛОДІ ДО ОСІБ ІЗ ВАДАМИ РОЗВИТКУ.....	99
Василенко Л.П., Василенко І.Я. ГОТОВНІСТЬ ВИКЛАДАЧІВ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОЇ ШКОЛИ.....	106
Дем'яненко С.Д. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ В МОВЛЕННІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ.....	111
Завгородня О.В. РОЗВИТОК ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ НА МАТЕРІАЛІ ДИТЯЧОГО МАЛЮВАННЯ.....	117
Колінець Г.Г. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ МАТЕМАТИЧНИХ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ЗДІБНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ.....	124
Немеш В.І. ПСИХОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ПОДОЛАННЯ ЕМОЦІЙНОГО НЕБЛАГОПОЛУЧЧЯ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	129
Реброва О.О. ПРОГРАМА ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ БАТЬКІВ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ.....	135
Світлич С.А. СТРУКТУРА СПРЯМОВАНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЩОДО ВЗАЄМОДІЇ ІЗ СОМАТИЧНО ПОСЛАБЛЕНИМИ УЧНЯМИ.....	143
Фоміна І.С., Лось О.М. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД РОЗВИТКУ ЕМПАТІЇ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	149
Чернякова Г.А. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ БАТЬКІВ З ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИМИ ВЛАСТИВОСТЯМИ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ.....	154

ВПЛИВ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї НА ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

THE INFLUENCE OF THE MODERN FAMILY ON THE PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A CHILD OF PRIMARY SCHOOL AGE

У статті описано вплив сучасної сім'ї як чинник формування психологічного здоров'я дитини молодшого шкільного віку в освітньому просторі.

Впливу сімейної системи на формування психологічного здоров'я як базису розвитку особистості дитини, її успішності в освітньому процесі та міжособистісній комунікації в рамках шкільного середовища відведено центральне місце. Це зумовлено тим фактом, що виховання є однією з основних функцій освіти й інституту сім'ї.

Представлено вплив стилів сімейного виховання на тривожність школяра як один з аспектів психологічного здоров'я. Наявність тривожності, невпевненості в даних сферах шкільного життя дитини відбивається на її психологічному здоров'ї, яке передусім передбачає гармонійний розвиток особистості.

Розглянуто основні способи формування психологічного здоров'я в рамках освітнього процесу, а також виявлені й проаналізовані способи взаємодії вчителя та сім'ї з даної проблеми. Для діагностики стилю сімейного виховання нами використано опитувальник «Аналіз сімейного виховання» (АСВ) Е.Г. Ейдеміллера, В.В. Юстицька, який дозволяє вивчити провідні стилі виховання, встановити причини даного стилю виховання, визначити місце дитини в системі сімейних відносин. Для діагностики рівня шкільної тривожності була використана методика Р. Філіпса, яка призначена для виявлення рівня і характеру шкільної тривожності.

Спостереження за роботою педагога з батьками дозволило нам зробити висновок, що за період дослідження психолого-педагогічна робота щодо батьків переважно акцентувалася на проведенні батьківських зборів, а також індивідуальних зустрічей із батьками. Оскільки критеріями оцінки психологічного здоров'я дитини у класі є її успішність, мотивація до навчання, часто заняття мають роз'яснювальний характер і зводяться до оцінки успішності, розгляду можливих причин неуспішності.

Ключові слова: виховання, психологічне здоров'я, освітній процес, тривожність.

The article describes the influence of the modern family as a factor in shaping the psychological health of a child of primary school age in the educational space.

The influence of the family system on the formation of psychological health as a basis for the development of the child's personality, its success in the educational process and interpersonal communication within the school environment is given a central place. This is due to the fact that education is one of the main functions of education and the institution of the family.

The influence of family upbringing styles on schoolchildren's anxiety as one of the aspects of psychological health is presented. The presence of anxiety, uncertainty in these areas of school life of the child affects his psychological health, which implies, first of all, the harmonious development of personality.

The basic ways of formation of psychological health within the limits of educational process are considered, and also ways of interaction of the teacher and a family on the given problem are revealed and analyzed. To diagnose the style of family upbringing, we used the questionnaire "Analysis of family upbringing" (AFU) E.G. Eidemiller, V.V. Justitskis, which allows us to study the leading styles of upbringing, to establish what causes this style of upbringing and determine the place of the child in family relations. To diagnose the level of school anxiety, the method of R. Phillips was used, which is designed to identify the level and nature of school anxiety.

Observing the work of the teacher with parents, allowed us to conclude that during the study period, psychological and pedagogical work on parents was mainly focused on holding parent meetings, as well as individual meetings with parents. Since the criteria for assessing the psychological health of the child in the classroom is his success, motivation to learn, often classes are explanatory and are reduced to assessing success, consideration of possible causes of failure.

Key words: upbringing, psychological health, educational process, anxiety.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.25.23>

Фоміна І.С.

к.психол.н.,

старший викладач кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту імені професора Є. Петухова Херсонський державний університет

Лось О.М.

к.психол.н.,

доцент кафедри педагогіки та психології дошкільної та початкової освіти Херсонський державний університет

Нині актуальність досліджень психологічного здоров'я школярів зростає через збільшення нервово-психічних та соматичних захворювань, емоційних розладів [1].

Причиною цього можуть виступати безліч чинників, як-от: організація навчального процесу, індивідуальна дезадаптація, інтенсивність навчання, нерівномірне використання часу для освітньої діяльності та відпочинку, а також низка економічних, соціальних, екологічних показників. Коли дитина переходить до початкової школи, то потрапляє в якісно нове середовище, що відрізняється як від закладів дошкільної освіти, так і від сім'ї.

Початкова школа стає найважливішим аспектом життя дитини, якісно перетворює її діяльність, статусну позицію, відносини з оточенням. Така трансформація має двосторонній характер. Так, з одного боку, навчальна діяльність, а саме чіткий розпорядок, тривалість та послідовність занять, критерії оцінювання, статусні позиції в навчальному класі, впливає на ставлення та поведінку в сімейній системі.

Не тільки дитині, а й батькам потрібно пристосуватися до нового стилю життя, розпорядку дня, шкільного колективу педагогів, батьків та учнів, що зачіпає низку сфер функціонування сім'ї: соціальну, економічну, терито-

ріальну, культурну тощо. Водночас батьки змушені ділити з педагогом функцію виховання, бо дитина починає функціонувати в новій соціальній ролі, занурюється в ситуацію регулярної взаємодії з педагогом [2; 6; 7]. Така трансформація з погляду системного підходу веде до кризи та впливає на різні сімейні підсистеми, їхню взаємодію, а це впливає на емоційну, комунікативну, адаптаційну, регулятивну сфери дитини. Для дитини вступ до школи, початок навчальної діяльності є критичним періодом, як з погляду вікових особливостей, так і за сімейними, соціальними та педагогічними параметрами, що може провокувати розвиток тривожності, нервово-психічних розладів, погіршення фізичного здоров'я, ризик розвитку соматичних та психологічних захворювань [7].

Натепер проблеми дитячо-батьківського ставлення в різних аспектах вивчали багато вітчизняних та закордонних учених. Досліджено вплив батьківського ставлення на психічний розвиток дитини (А.Я. Варга, Ю.Б. Гіппенрейтер, А.І. Захаров, О.А. Карабанова, П.Ф. Лесгафт, А.В. Петровський); представлено типи сімейного виховання і причини порушень процесу виховання в сім'ї (А.А. Бодальов, Е.Г. Ейдемільер, Р. Снайдер); розглянуто питання батьківської компетентності (Є.В. Гребенникова, Є.В. Гурова, М.О. Єрохіна, В.С. Мухіна, Р.В. Овчарова, Е.О. Смирнова). Педагогічна освіта батьків розглядається найважливішим чинником оптимізації дитячо-батьківського ставлення в роботах Т.М. Дронова, Є.І. Захарова, А.К. Маркова, С.І. Мушенко [2].

З огляду на вищесказане, метою дослідження було вивчення стилів сімейного виховання молодших школярів як чинника, що впливає на формування психологічного здоров'я в умовах педагогічної діяльності.

Дитячо-батьківські стосунки є складною структурою взаємодії дітей та батьків, становлять найважливішу підсистему сімейних стосунків. Вони мають такі характеристики: характер емоційного зв'язку: з боку батьків – емоційне прийняття дитини («батьківська любов»), з боку дитини – прив'язаність та емоційне ставлення до батьків; мотиви виховання та батьківства; задоволення потреб дитини, турбота й увага батьків; стиль спілкування та взаємодії з дитиною; спосіб врегулювання проблемних та конфліктних ситуацій; соціальний контроль; вимоги й заборони, їх зміст та кількість; спосіб контролю; санкції (підбадьорювання і підкріплення); ступінь стійкості і послідовності (суперечності) у сімейному вихованні (А.Я. Варга, О.А. Карабанова, Р.В. Овчарова) [2].

Динамічний стан внутрішнього благополуччя, що дозволяє людині актуалізувати свої індивідуальні та статево-психологічні можливості на будь-якому етапі – це і є психоло-

гічне здоров'я, а важливим критерієм психологічного здоров'я є благополуччя емоційної сфери, відсутність особистісної тривожності, адекватна самооцінка та гармонійні відносини з оточенням [5].

У процесі нашого дослідження застосовувалися переважно такі психодіагностичні методи, як опитування та тестування. Для забезпечення вірогідності та надійності отриманих експериментальних даних, уточнення експертних оцінок додатково застосовувалися методи спостереження, бесіди та методи математичної статистики.

Для діагностики стилю сімейного виховання нами використовувався опитувальник «Аналіз сімейного виховання» (далі – АСВ) Е.Г. Ейдемільера, В.В. Юстицька, який дозволяє вивчити провідні стилі виховання, встановити, які причини викликають даний стиль виховання, і визначити місце дитини в системі сімейних відносин. Опитувальник має дві модифікації – для батьків дітей віком 3–10 років і батьків дітей віком 11–21 років. Ми в нашому дослідженні використовували модифікацію опитувальника для батьків дітей віком 3–10 років [8].

Для діагностики рівня шкільної тривожності була використана методика Р. Філіпса, яка призначена для виявлення рівня і характеру шкільної тривожності [4]. Під час оброблення результатів виділяють питання, відповіді на які не збігаються із ключем тесту. Відповіді, що не збігаються із ключем, – це прояви тривожності. Під час оброблення підраховуються:

1. Загальне число «незбігів» у всьому тесті. Якщо воно більше 50%, можна говорити про підвищену тривожність дитини, більше 75% від загального числа питань тесту – про високу тривожність.

2. Число збігів за кожним із 8 чинників тривожності, виділених у тесті. Рівень тривожності визначається так само, як у першому прикладі. Аналізується загальний внутрішній емоційний стан школяра, який багато в чому визначається наявністю тих або інших тривожних синдромів (чинники), їх кількістю.

У дослідженні взяли участь 79 сучасних сімей, у яких є учні початкових класів віком 7–9 років. Сім'ї повні – є мати та батько. У число респондентів увійшли 79 матерів та батьків, 43 хлопчики та 36 дівчаток.

Використання методики АСВ дозволило нам виявити низку сімей із проблемами у виховній сфері. Так, було діагностовано деякі типи дисгармонійного виховання. Для одинадцяти сімей характерна панівна гіперпротекція, а потураюча гіперпротекція виявлена у двадцяти сім'ях. У дванадцяти сімей провідним стилем є гіпопротекція. Підвищену моральну відповідальність діагностовано в дев'яти сім'ях, емоційне відкидання характерно для двох сімей.

Результати діагностики за методикою Р. Філіпса

Фактори	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Загальна тривожність у школі	26	32	21
Переживання соціального стресу	18	26	35
Фрустрація потреби в досягненні успіху	14	28	37
Страх самовираження	23	42	24
Страх ситуації перевірки знань	18	39	22
Страх не відповідати очікуванням оточуючих	10	44	25
Низька фізіологічна опірність стресу	35	30	14
Проблеми і страхи у відносинах з учителями	20	29	30

Результати діагностики за методикою Р. Філіпса представлені в таблиці 1. Так, із загального числа вибірки виявлено 32 школяра із середнім рівнем шкільної тривожності, у 26 учнів виявлено високий рівень шкільної тривожності, у 21 респондента було виявлено низьку тривожність щодо ситуації у школі або взагалі її відсутність.

Результати зіставлення даних двох методик дозволили зробити висновок про те, що середній та високий рівні тривожності корелюють зі шкалами дисгармонійного виховання. Так, підвищений рівень тривожності виявлено в тих випадках, де виражені надмірна опіка або крайнє потурання.

Водночас виявлено кореляцію загального рівня шкільної тривожності зі стійкими поєднаннями особливостей виховного процесу. Високий рівень шкільної тривожності корелює зі шкалами гіперпротекції до дитини і водночас із критичністю оцінки дитини (ступінь заборон, строгість санкцій, рівень вимог), у такому разі батьки надають надмірну «повчальність» ($r = 0,79; p \leq 0,01$), беруть максимальну участь в її житті, поєднують це з підвищеними вимогами до її діяльності. Наявність кореляції високого рівня тривожності та шкал пред'явлення вимог, заборон та санкцій говорить про взаємозв'язок шкільної тривоги й такого типу виховання, як емоційне відкидання ($r = 0,75; p \leq 0,01$).

Співвідношення рівня тривожності з таким стилем виховання, як гіперпротекція, підвищена моральна відповідальність, гіпопротекція, характерне для дітей із середнім рівнем тривожності, особливо за шкалою поведінки та відносин із педагогом ($r = 0,71; p \leq 0,01$).

Отже, стиль дитячо-батьківських відносин значно впливає на відчуття дитини у школі, її впевненість у власних знаннях, на взаємини з однолітками, можливість самовираження тощо. Наявність тривожності, невпевненості в даних сферах шкільного життя дитини відбивається на її психологічному здоров'ї, яке передусім зумовлює гармонійний розвиток особистості. Ситуативна тривожність, яка має

постійне підкріплення, може трансформуватися в особистісну.

Коли дисгармонійний тип сімейного виховання сприяє зміцненню негативних емоційних тенденцій школяра, варто акцентувати увагу на діяльності педагога, який може побудувати педагогічну взаємодію з дитиною, з огляду на вплив сімейної системи. Завдання педагога полягає у формуванні позитивного образу сім'ї, у повазі до сім'ї як до цінності, а також «шанобливого ставлення до батьків, усвідомленого, дбайливого ставлення до старших та молодших» [3]. У процесі педагогічної діяльності повинен транслюватися позитивний образ сім'ї. Однак уявлення про структуру та відносини, патерни поведінки в дитячо-батьківських відносинах, поведінці подружжя, ставлення до батьків, способи вирішення конфліктів, цінність сім'ї передусім формується в дитини у власній родині та має складний психологічний механізм, часто має несвідоме коріння, яке виступає основою для формування майбутньої сім'ї. У такому разі між педагогічним «образом» сім'ї та реальною сім'єю виникає резонанс, подолання якого здійснюється у процесі підвищення педагогічної культури батьків у рамках різного виду роботи педагога, як-от: батьківські збори, індивідуальні консультації, проведення семінарів, відкритих занять тощо.

У рамках проведеного дослідження взаємозв'язку стилю виховання і рівня тривожності як аспекту психологічного здоров'я ми також здійснювали аналіз педагогічної діяльності вчителів. По-перше, за допомогою аналізу документації, по-друге, фактичним спостереженням за взаємодією педагога з батьками протягом одного навчального року.

Результати аналізу навчальних планів дозволяють стверджувати, що низка педагогів виробили певні форми взаємодії з батьками: батьківські збори, освітні семінари, відвідування сімей, індивідуальні бесіди, індивідуальне консультування. Найчастіше заходи, орієнтовані на турботу про здоров'я, розраховані на регулярне їх застосування протягом усього

періоду навчання в початковій школі, проте позбавлені деякої логіки розвитку, оскільки служать лише інструментом для успішної педагогічної роботи та досягнення необхідних навчальних результатів.

Для оцінки ефективності проведених заходів, їхнього позитивного впливу на здоров'я учнів учителі початкових класів використовують переважно такі критерії, як відвідуваність школи й ефективність засвоєння навчального матеріалу. Отже, саме за цими двома критеріями і ведеться робота з підвищення педагогічної культури батьків. Лише в рідкісних випадках виділялися психологічні критерії (мотивація до навчання, тривожність). Однак ці критерії радше належать до формальних аспектів здоров'я, оскільки присутність або відсутність учня на уроці лише частково може говорити про його фізичний, психологічний та соціальний добробут.

Спостереження за роботою педагога з батьками дозволило нам зробити висновок, що за період дослідження психолого-педагогічна робота щодо батьків переважно акцентувалася на проведенні батьківських зборів, а також індивідуальних зустрічей із батьками. Оскільки критеріями оцінки психологічного здоров'я дитини у класі є її успішність, мотивація до навчання, часто заняття мають роз'яснювальний характер і зводяться до оцінки успішності, розгляду можливих причин неуспішності. Але в разі позитивної успішності, оскільки самі оцінки є критерієм, незалежно від рівня тривожності робота не проводилася. Педагог схильний займатися або корекцією явної дезадаптації дитини (порушення поведінки, погана успішність), або проблемними сім'ями, взаємодія з якими здійснюється у спільній роботі із соціальною службою.

Отже, психолого-педагогічна робота з формування і збереження психічного здоров'я дитини має епізодичний, а не регулярний характер, не враховує ролі сім'ї в даному процесі або обмежується формальними профілактичними заходами, потребує якісного перетворення, що включає нові способи взаємодії. Психологічна грамотність батьків, особливо на етапі дошкільного дитинства, дозволить вибудувати реалістичні очікування щодо своєї дитини згідно з віковими й індивідуальними особливостями, базовими потребами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Азаркіна О.В., Булгакова О.Ю. Взаємодія «батько – дитина» як фактор успішного дистанційного навчання дітей молодшого шкільного віку. *Габітус*. 2020. № 20. С. 87–89.
2. Азаркіна О.В. Вплив саногенної рефлексії матері на її ставлення до дитини : дис. ... канд. психол. наук. Одеса, 2021. 252с.
3. Варга А.Я. Системная семейная психотерапия. *Краткий лекционный курс*. Санкт-Петербург : Речь, 2001. 144 с
4. Власова О.І. Педагогічна психологія : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2005. 400 с.
5. Овчарова Р.В. Психология родительства : учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 2005. 368 с.
6. Психологія сім'ї : навчальний посібник / за заг. ред. В.М. Поліщука. 2-е вид. Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. 282 с.
7. Силина О.В. Границы Я и психологическое благополучие детей 2–10 лет. *Клиническая и специальная психология*. 2016. Т. 5. № 3. С. 116–129.
8. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 656 с.